

Verslag van Het Museum Leert!

Masterclass Art Education & Inclusion

De Hermitage Amsterdam | 3 november 2009

In opdracht van VSBfonds | door Dineke Stam & Romy Jochems

 VSBfonds

INHOUDSOPGAVE

- 3 Voorwoord**
- 4 Inleiding**
- 6 Samenvatting en aanbevelingen**
- 10 Plenaire presentaties**
Werkschuit meets Bolsjoi
Frans van der Avert, hoofd marketing en educatie
De Hermitage Amsterdam
- 12 'Wat betekent dit volgens jou?**
CKV in de Hermitage
- 15 De masters**
Educatie als kerntaak
Helen Robinson, manager community engagement
National Museums Liverpool
- 17 Een nieuwe dialoog**
Carla Padró, professor Culturele pedagogiek
aan de faculteit beeldende kunst van
de Universiteit van Barcelona
- 22 De deugd van een nood**
Fred Wartna, directeur Villa Zebra
- 24 Drie afgeronde pilots**
Het nieuwe leslokaal
Pia Westgren, medewerker educatie Het Mauritshuis
- 27 Vasthouden, volhouden, vernieuwen**
Herman Tibosch, coördinator educatie
Kröller-Müller Museum
- 30 Een onverwachte expert**
Yvonne Ploum, hoofd Armandomuseum
- 33 Discussie eerste ronde: een impressie**
- 37 Drie pilots in de maak**
De conservator gaat om
Joke Backx, hoofd kenniscentrum en *Amy de Waele*,
educatief medewerker Stedelijk Museum
's-Hertogenbosch
- 41 's Kinds referentiekader**
Ghislaine Boere, educator Museum het Domein
- 44 Kleuters in de museumtuin**
Roos Langendorff en *Tessa van Deijk*, educatoren
Singer Museum
- 46 Discussie tweede ronde: een impressie**
- 48 Workshops**
Programma-ontwerp
met *Roelof Jan Minneboo*
- 50 SWOT-analyse van educatieve projecten**
met *Fred Wartna*
- 52 Strategieën voor versterking van de positie**
van educatie binnen musea
met *Helen Robinson*, *Carla Padró* en *Dineke Stam*
- 53 Pressure cooker programma's Hermitage voor Kinderen**
met *Fennanda Eleveld* en *Mieke Marx*
- 54 Afsluiting**
- 55 Verder lezen**
- 56 Bijlagen**
- Opdrachtgever: *Erika Happe & Martine Consten*, VSBfonds
Auteurs: *Dineke Stam & Romy Jochems*
Vormgeving: *Zwing Wieland*
Fotografie: *Niranyana Jayamary*

VOORWOORD

Vanuit zijn missie wil VSBfonds bevorderen dat iedereen kan deelnemen aan het sociale en economische leven, onder condities die het welbevinden en de individuele potenties stimuleren. Want zo komen mensen dichterbij de ander; krijgen zij een meer betrokken plek in de maatschappij, en wordt niemand uitgesloten.

Vanuit deze zelfde missie richt het fonds zich op juist die groepen mensen die niet of nauwelijks actief in aanraking komen met uitingen van kunst en cultuur. VSBfonds wil kennismaking stimuleren tussen het publiek en het culturele aanbod van een organisatie om het enthousiasme voor cultuur en de organisatie te vergroten: proeven van cultuur en het vooral ook blijven opzoeken!

Lang niet iedereen zoekt cultuur uit zichzelf op. Niet iedereen heeft die mogelijkheid. Bijvoorbeeld omdat de informatie ontbreekt, men niet van het bestaan af weet, of denkt dat het moeilijk is of het is te duur of te ver weg. De beslissende factor voor actieve cultuurdeelname is de bagage die we meekrijgen via onze ouders en op school, via ons sociaal netwerk.

Uit diverse onderzoeken blijkt dat investeren in het bevorderen, verbreden of verdiepen van culturele competentie vooral loont als de kennismaking met cultuur op jonge leeftijd begint en vervolgens lang voortduurt (een doorlopende leerlijn) of als - op latere leeftijd - de ontmoeting een werkelijk indrukwekkende ervaring is.

We kunnen zeggen dat het project *social inclusion* en de masterclass *Het museum leert!* de discussie rondom de urgentie van museumeducatie en sociale insluiting goed heeft aangezwengeld, maar dat deze nog lang niet kan worden beëindigd. Om educatie, onderwijs en *social inclusion* structureel centraal te stellen is een grote omslag nodig. Musea moeten zich realiseren dat een museum een zeer krachtige leeromgeving is. En juist deze leeromgeving biedt mogelijkheden om nieuwe doelgroepen aan zich te binden. Daarbij speelt de vraag hoe musea hun educatieve taak zien een prominente rol. Een belangrijk leerdoel hierbij is de manier waarop de wereld van de beoogde jeugdige bezoekers centraal staat en waarin deze leren, kijken en doen!

*‘Kunst is belangrijk omdat het je fantasie stimuleert en je ervan gaat nadenken over dingen waar je normaal nooit over nadent.’
CKV-leerling, rondleider tijdens het voorprogramma van de masterclass*

Tijdens de masterclass gaven alle deelnemers hun visie op het belang van kunst, kunsteducatie en waarom kunsteducatie juist voor alle kinderen belangrijk is. Hun zinnen illustreren dit verslag.

INLEIDING

Op 3 november 2009 vond in de Hermitage Amsterdam een intensieve studiedag plaats onder leiding van Noraly Beyer.

Onder de titel *Het museum leert! Masterclass Art Education & Inclusion* wisselden Nederlandse kunsteducatoren kennis en ervaringen uit en vonden diverse instellingen inspiratie en feedback van de aanwezige nationale en internationale experts in museale kunsteducatie en *social inclusion*.

De titel van de studiedag heeft een meervoudige betekenis: enerzijds verwijst deze titel naar de potentie van het museum als een verlengstuk van het klaslokaal; anderzijds naar museummedewerkers die gedurende de dag vakinhoudelijk

bijleren. Educatoren zorgen kortom dat het museum leert. VSBfonds is partner van de Hermitage voor Kinderen. Het fonds initieerde de studiedag ter gelegenheid van de opening van de Hermitage voor Kinderen om de methodiek leren, kijken en doen te delen met het veld.

Tussen 2002 en 2005 werkte het VSBfonds reeds samen met vier Nederlandse musea aan het project Blauwdruk. Dit project was gericht op het betrekken van nieuwe doelgroepen bij het museum, en op het vermeerderen van kennis over *social inclusion*. Uit de ervaringen bleek dat dergelijke projecten vaak bij de educatieafdeling terechtkomen en onvoldoende door het

hele management worden gedeeld. Bovendien bestaat er vooral in de kunstmusea überhaupt nog te weinig aandacht voor educatie. Vandaar dat VSBfonds opnieuw aandacht vraagt voor *social inclusion*, nu specifiek van kunstmusea. De educatieve kracht van musea is immers enorm, zoals uit recent onderzoek eens te meer is gebleken¹. Door deze kracht structureel aan te boren, leveren musea in potentie een waardevolle bijdrage aan burgerschapskwaliteiten zoals ontmoeting, (cultuur)participatie, mediawijsheid en inspiratie van de eigen omgeving.

> **Zie Het museum leert.**

¹ Zie ook literatuurlijst. Met name het onderzoek uit Leicester is lovend over het belang en de positieve effecten van museumeducatie.

In 2008 nodigde VSBfonds het Armandomuseum, het Kröller-Muller Museum en het Mauritshuis uit om volgens de methode van de Hermitage een educatief programma te ontwikkelen voor nieuwe doelgroepen, met de eigen collectie én *social inclusion* als uitgangspunt. De werkwijze: met behulp van een digitaal toegankelijk dossier leren leerlingen in de klas over het museum en de context van de tentoonstelling. Vervolgens bezoeken ze het museum alwaar ze kijken naar de in de klas besproken kunst, en deze herkennen - en daar trots op zijn. Tot slot reflecteren de leerlingen op de tentoonstel-

ling en maken ze zelf actief kunst. Educator en educatief adviseur van de Hermitage en Nieuwe Kerk, Roelof Jan Minneboo, werd betrokken als inhoudelijk en procesmatig begeleider en vraagbaak voor de musea. In 2009 gingen drie nieuwe musea van start, volgens hetzelfde educatieve stramien: het Singer Museum, het Stedelijk Museum 's Hertogenbosch en museum het Domein. Ook zij kregen ondersteuning en begeleiding via het fonds. In 2009 gaven de in totaal zes aan het project deelnemende musea elkaar intervisie onder leiding van Roelof Jan Minneboo en projectleider *masterclass* Dineke Stam. Tijdens de masterclass Het museum leert! werden alle zes de projecten gepresenteerd. Daarbij stonden de volgende vragen centraal: Wat was de positie van educatie voor en na het project? Hoe kozen de musea nieuwe doelgroepen, wat was de aanpak en welke leermomenten waren er?

Een belangrijke bron van feedback vormden drie zogenoemde masters op het gebied van kunsteducatie en *social inclusion*: Helen Robinson van de National Museums Liverpool, Carla Padró van de Universiteit van Barcelona en Fred Wartna van Villa Zebra. Zij gaven presentaties over hun uitgangspunten, doelstellingen en visies, en stelden vragen aan de presenterende musea. De belangrijke conclusies en aanbevelingen zijn als volgt te benoemen.

SAMENVATTING & AANBEVELINGEN

Een van de belangrijkste conclusies van de dag is de noodzaak van discussie en reflectie over het vakgebied. Zo bleek tijdens de masterclass dat er over de inhoud van het begrip *social inclusion* verschillende visies bestaan. *Social inclusion* of maatschappelijke insluiting is de tegenhanger van *social exclusion* of uitsluiting, veroorzaakt door bijvoorbeeld armoede, werkloosheid, discriminatie, gebrek aan opleiding en interesses. Door actief groepen mensen met sociaal-economische achterstanden te versterken (*empowerment*), wordt getracht die uitsluiting tegen te gaan. Cultuur speelt daarin een grote rol.

Bij kunsteducatie gaat het ook over opvattingen over ‘hoge’ en ‘lage’ cultuur. Er lijken zich hier twee benaderingswijzen af te tekenen. In de Hermitage en de gepresenteerde projecten is de kunst het uitgangspunt. Leerlingen die in hun dagelijks leven niet met die kunst in aanraking komen, maken er actief kennis mee. In de benadering die onder andere door Villa Zebra wordt gehanteerd, is juist het nieuwsgierige lerende kind (of mens) het uitgangspunt. In dat laatste geval is er in hoge mate sprake van tweerichtingsverkeer waarbij het museum (de educatoren, de rondleiders) ook van de kinderen leert. Een museum waar leren centraal staat, wil immers

ook leren van bezoekers. Participatie is dan een sleutelwoord. De discussie over *social inclusion* en de educatieve taak van musea is wederom enthousiast aangezwengeld, maar nog lang niet beëindigd. Twee aanbevelingen voor de sector:

① Om de urgentie van museumeducatie en *social inclusion* te benadrukken is gerichte aandacht nodig op directie- en beleidsmakersniveau. Om educatie en onderwijs structureel centraal te stellen, moeten de musea een omslag forceren. Vragen als ‘wat is er nodig om als instituut een onmisbare partner van het onderwijs te worden?’, ‘hoe kan het ambitieniveau van de educatoren worden opgeschroefd?’ en ‘hoe zorg je er niet alleen voor dat er qua aantal genoeg leerlingen binnen komen, maar kijk je ook naar de wijken en soort scholen van je bereik?’ dienen te worden gesteld en beantwoord. Eén project is vaak een goede start om draagvlak binnen de organisatie te creëren. Intervisie met collega-educatoren kan helpen.

② Organiseer meer discussie, debat en verkenning over de theoretische afbakeningen van *social inclusion*, museumeducatie en de maatschappelijke en onderwijskundige verantwoordelijkheid of taak van het museum, en andere erfgoedinstellingen.

‘Kunst leert kinderen naar de achter-, onder-, zij- en bovenkant van de wereld kijken, het schept andere denkkaders voor verbeelding, herkenning en plaatsing.’

Reflecterend op de masterclass formuleert Roelof Jan Minneboo de rol van musea in het licht van kunsteducatie en social inclusion: ‘Het museum moet kinderen van alle scholen de kans bieden te leren in het museum. Omdat sociaal zwakke kinderen [...] naar sociaal zwakke scholen gaan, moeten musea deze scholen actief benaderen. [...] De verhalen van museale collecties staan buiten de leefwereld van de kinderen. En dat is goed omdat *social inclusion* als doel heeft [de leerlingen] de kans te geven zich buiten hun leefwereld te begeven.’² De confrontatie die kunst door onderwijs in de fysieke context van het museum teweeg kan brengen is dus onvervangbaar. Tijdens de masterclass concluderen de deelnemers dat de evidentie van dit belang horizontaal en verticaal in een organisatie moet worden gevoeld.

² Zie het artikel van Roelof Jan Minneboo in de bijlage.

CONCRETE TIPS UIT DE PRESENTATIES

- * Het museum is de inhoudelijke expert, de leerkracht weet het meest van de kinderen. Gebruik die kennis dan ook over en weer.
- * Gebruik de research van je marketingafdeling om te weten wie wel en wie niet naar het museum komt.
- * Zorg dat je als educatie in het strategisch plan van het museum terecht komt en dat je zo zichtbaar bent, ook voor de financiers.
- * Neem aan het *social inclusion*-project verbonden personeel op in het vaste team, en laat hen meedoen in reguliere overleggen.
- * Zorg voor overdraagbare en blijvende resultaten.
- * Zorg voor een projectevaluatie, en maak de uitkomsten daarvan ook overdraagbaar voor andere musea en erfgoedinstellingen.
- * Neem waar mogelijk projectonderdelen en -activiteiten op in het reguliere programma van het museum.
- * Wijs de nieuwe doelgroepen die je met het *social inclusion*-project bereikt ook op het reguliere aanbod van het museum (en andere erfgoedinstellingen).
- * Dring je project niet op aan (potentiële) partners.

- * Laat de voortgang en duurzaamheid van het *social inclusion*-project niet afhangen van externe financiering - maar blijf wel fondsen en andere mogelijke financiers aanschrijven.
- * Zoek steeds nieuwe en onverwachte samenwerkingsverbanden.
- * Betrek het grotere belang van de sector in je samenwerkingsverbanden.
- * Werk samen in het delen van kennis en expertise.
- * Ontwikkel marketingstrategieën.
- * Beschouw de communities waar je als museum voor werkt als stakeholders en leg ten opzichte van hen verantwoording af.
- * Breng museumdocenten in de wijken, als de wijken niet naar je museum komen.
- * Wees niet kinderachtig met kinderen; onderschat je publiek niet.
- * Realiseer je dat een speciale school 'gewone' kinderen heeft, met bijzondere ouders en leerkrachten.
- * Werk samen met de Pabo's in je omgeving. Zo school je ook de toekomstige docenten.
- * Met *social inclusion*-projecten kun je draagvlak voor educatie binnen de eigen organisatie creëren.
- * Benader de scholen / directies / coördinatoren of leerkrachten op directe en persoonlijke wijze (zowel om de drempel tot een bezoek te verlagen, als om af te stemmen over de methoden en inhoud en vorm van de voorbereidende lessen. Digitale lessen zijn bijvoorbeeld eenvoudig te gebruiken door de scholen.)
- * Biedt variatie aan, volgens het principe 'leren, kijken, doen' .
- * Bied een totaalpakket aan (van de persoonlijke benadering tot het lesmateriaal en het vervoer naar het museum).
- * Vraag geld aan voor vervoerskosten.
- * Onderhoud ook na afloop van het project persoonlijk contact met de scholen en ga concrete samenwerking aan.
- * Investeer in een permanente workshopruimte met goede faciliteiten.
- * En niet onbelangrijk: plan voldoende tijd in voor het daadwerkelijke bezoek aan het museum en de creatieve tijd voor de kinderen.

PLENAIRE PRESENTATIES

Werkschuit meets Bolsjoi

Frans van der Avert, hoofd marketing en educatie De Hermitage Amsterdam

Het gebouw van de Hermitage Amsterdam, dat inmiddels een grondige renovatie heeft ondergaan, stamt uit de zeventiende eeuw. Het museum huist sinds 2003 in het deel waar nu de Hermitage voor Kinderen is. Eén van de pijlers van de Hermitage Amsterdam is educatie – zoals een andere het maken van tentoonstellingen uit de Russische collectie is. Sinds 2004 hanteert het museum de methodiek die is gebaseerd op het principe ‘leren, kijken, doen’, voor álle kinderen in het basisonderwijs, dus ook voor kinderen die niet snel in aanraking komen met kunst en cultuur.

Educatie vormt in de Hermitage een geheel zelfstandig onderdeel, los van de tentoonstellingen en even belangrijk. Het heeft een zelfstandig beleid en een eigen ruimte. Het gebouw ‘Neerlandia’ heeft vijf ateliers, leslokalen, een kantine en een winkel, en ontvangt vanaf schooljaar 2009-2010 20.000 Amsterdamse basisschoolkinderen op jaarbasis. De Hermitage voor Kinderen kent drie verschillende programma’s, elk afgestemd op de tentoonstellingen in de naastgelegen Hermitage.

In Petersburg, in het ‘moedermuseum’ van de Hermitage, heeft kunsteducatie een andere rol dan in Nederland, vertelt Frans van der Avert. Kinderen worden er vanaf de jongste leeftijden gescout op mogelijk talent in de beeldende kunst, zodat de Russische kinderen zo vroeg mogelijk worden gestimuleerd om hun eventuele talent daadwerkelijk te ontwikkelen. De Hermitage Amsterdam neemt daar een voorbeeld aan, maar dan vrij vertaald, zodat de strenge academische traditie matcht met

*‘Een schilderij kan veel betekenen,
verdriet, liefde geluk, woede.’*

de liberale pedagogische benadering van Amsterdam: ‘Werkschuit meets Bolsjoi’. Voor het scouten van talent ontwikkelde de Hermitage een programma met drie samenhangende projecten:

* **‘Hermitage School’** is bedoeld voor alle groepen 4, 5 en 6 van basisscholen in Groot Amsterdam. Dit programmaonderdeel biedt ruimte aan 20.000 kinderen, waarbij het principe van insluiting leidend is, omdat het museum bewust een afspiegeling wil zijn van de culturele diversiteit in de stedelijke samenleving. De groepen worden ontvangen in een atelier, met kunstenaars die hen begeleiden. De leerlingen in het project volgen sessies van een ochtend. Na afloop bekijken de kunstenaars/docenten het werk dat de kinderen tijdens deze sessies maken. Vooraf zijn de kinderen hiervan niet op de hoogte. De getalenteerde kinderen worden op basis van de analyse van de kunstenaars/docenten geselecteerd voor vervolg:

* **‘Hermitage Atelier’**. In dit project volgen de leerlingen bij iedere tentoonstelling drie keer een blok van vijf lessen. Deze lessen vinden plaats in de weekenden en op de woensdagmiddagen. Het uitgangspunt is dat ieder kind recht heeft op de ontdekking van zijn (of haar) artistieke talent. Want: ‘talent discrimineert niet, dat zit in het DNA.’ Als

de leerlingen ‘Hermitage Atelier’ hebben doorlopen, zijn ze 11 of 12 jaar oud en klaar voor het laatste onderdeel van het programma:

* **‘Hermitage Academie’** is een vervolgprogramma voor deze leerlingen dat gedurende drie jaar, in circa twaalf lessen per jaar, wordt aangeboden. De leerlingen volgen een breed curriculum: modeltekenen, fotografie, etsen, conceptueel. Het programma is niet meer alleen gericht op talentontwikkeling: er wordt ook kunstgeschiedenis gegeven. Daarnaast bezoeken de deelnemers instellingen zoals de Rijksacademie en het Rembrandthuis.

Na afloop van deze drie jaar zijn de leerlingen een jaar of vijftien en ‘Jonge vriend’ van de Hermitage. Het is de bedoeling dat de Jonge Vrienden bijvoorbeeld in een adviseursrol meedenken over komende programma’s, en vooral: dat ze zich voor altijd aan het museum verbinden. Deze kinderen weten uiteindelijk dat ze een meer dan gemiddeld talent hebben. En de ouders weten dat dan ook. En dat, aldus Frans van der Avert, draagt in belangrijke mate bij aan de voorbereiding op een daadwerkelijke keuze voor een artistiek beroep.

‘WAT BETEKENIT DIT VOLGENS JOU?’

Voorprogramma CKV

Voorafgaand aan het middagprogramma ervaren de masterclasdeelnemers in een demonstratie van het CKV programma zelf hoe kunsteducatie in de Hermitage is verankerd. Vijf leerlingen uit de eerste klas van de middelbare school Laar- en Berg geven de deelnemers aan de masterclass een rondleiding volgens het *peer to peer* principe. Na een aftrap in het studiecentrum van de Hermitage, mengen de deelnemers zich in groepjes onder begeleiding van een CKV leerling tussen het museumpubliek.

Kenmerkend voor de opzet van het CKV programma is de verdeling in thema's enerzijds (zoals Spelen, Bling-bling en Dansen) en in groepnummers anderzijds. Het programma bestaat normaliter uit twee rondes. De eerste ronde is ingedeeld op thema, en duurt circa anderhalf uur. Aan de hand van de thematische kijkkaarten bezoeken de leerlingen de tentoonstelling samen met een rondleider. Hier ligt de nadruk op het leren van de kenmerken en achtergronden van de kunstwerken.

Daarna keren alle leerlingen terug in het studiecentrum, en wordt de groep ingedeeld op nummer. Dit nummer correspondeert met een medeleerling die voor deze ronde expert is op een van de thema's. Deze leerling neemt zijn of haar medeleerlingen in groepen mee door de tentoonstelling, en vertelt aan de hand van de eerder gebruikte kijkkaarten wetenswaardigheden over de tentoonstelling. De kijkkaarten bieden de leerlingen aanknopingspunten voor het geven van een rondleiding en *peer-to-peer* educatie door vragen te stellen, zoals: 'Denk je dat hij een echt uniform aan heeft?', 'Wat valt je op aan het gezin in het park?' en: 'Vind jij dat kinderen een muziekinstrument zouden moeten bespelen?' Het idee: leerlingen praten graag, zeker gedurende een rondleiding door

het museum. Met deze aanpak kunnen ze hun neiging nuttig inzetten. Na afloop van deze tweede ronde, die drie kwartier duurt, keren de leerlingen weer terug in het studiecentrum en werken ze aan een verdiepingsmodule. Het studiecentrum van de Hermitage biedt hiertoe ICT-faciliteiten zoals computers en werktafels, maar ook een vrij uitgebreide fysieke bibliotheek. De verdiepingsopdracht wordt digitaal uitgevoerd en kent drie niveaus:

- ① Werken met een stamboom en foto's uit een database
- ② Eigen informatie zoeken en verwerken
- ③ Zelfstandig werken

De opdracht richt zich sterk op geschiedenis, maar zou ook vanuit kunsthistorisch perspectief kunnen worden ingevuld. Leerlingen die eruit springen kunnen naar aanleiding van de verdiepingsmodule tot slot een presentatie geven.

‘Kunst komt heel vaak uit de geschiedenis en met die kunst kun je dan iets leren over de geschiedenis.’

Door deze programma-opzet zijn de leerlingen op de stof voorbereid. Hierdoor zijn zij nu expert op bijvoorbeeld het thema Spelen. Dat geldt in elk geval voor Luan (13 jaar). Bescheiden maar kordaat troont hij ons naar een schilderij. ‘Kijk, de jongen op het schilderij speelt met

echte kogels.’ Hij wijst op speelgoedgeweren in de vitrine, en leidt ons langs een vaas met jachttafereel, een schilderij met een familie in het park (waarbij de personages stuk voor stuk worden beschouwd op de richting van hun blik, en

de betekenissen achter hun houdingen), langs een jongen met harp (‘Vind jij dat kinderen een muziekinstrument zouden moeten bespelen?’), een uitgelicht schaakspel met leeuwenpootjes, en tot slot langs het uniform van de 14-jarige tsarenzoon (‘Welk uniform denk je dat het is? Een tip: hij stierf erg jong.’)

Luan houdt van geschiedenis en vindt het erg leuk om deze rondleiding te doen, met name vanwege het leerzame aspect. Zo wist hij eerst niet wat een tsaar was, maar weet hij nu zelfs over het principe van opvolging. Of het hem uiteindelijk als professional in het museum brengt, valt nog te bezien. Maar de tentoonstelling over de Russische tsaren heeft in elk geval zijn reislust gewekt, dus daar zou hij later graag wat mee doen.

Net als zijn medeleerlingen Céline, Jet, Sophie en Olivier (allen 12 jaar) krijgt hij voor deze activiteit - die inclusief voorbereiding toch bijna twee dagen in beslag neemt - een flinke hoeveelheid *community service points*. Céline en Jet beamen dat het erg prettig is om in de rol van expert te zijn. Ze voelen zich erdoor gemotiveerd. Ook de vragende vorm die op de kijkkaarten wordt gebruikt spreekt ze aan. Over de samenstelling van de ideale *peer-groep* zijn de meningen verdeeld. Zoals vandaag, voor volwassenen, heeft ook wel wat; met leeftijdgenoten is het misschien moeilijker om in de expertrol te blijven, bijvoorbeeld omdat je gewend bent om samen te lachen, omdat je elkaar kent. Kinderen zijn sowieso sneller afgeleid, aldus Jet, en voor volwassenen doe je beter je best. Een divers samengestelde groep met onbekenden lijkt deze leerlingen het beste, dan ken je elkaar tenminste niet.

DE MASTERS

Educatie als kerntaak

Helen Robinson, manager community engagement National Museums Liverpool

Liverpool staat bekend als een industriestad met een grauw imago, zo opent Helen Robinson, maar desondanks zijn de musea er in geslaagd om kinderen aan zich te binden. En hoe.

De National Museums Liverpool bestaat momenteel uit acht musea: World Museum Liverpool, Walker Art Gallery, Merseyside Maritime Museum, National Conservation Centre, Sudley house, Lady Lever Art Gallery, International Slavery Museum en HM Revenue and Customs National Museum. Een negende museum opent in 2011.

Door overheidssubsidie kan de National Museums Liverpool (NML) niet alleen de entree maar ook het onderwijsprogramma voor iedereen kosteloos aanbieden.

De NML bezitten belangrijke collecties, waarmee ze iedereen - van alle mogelijke achtergronden - bereiken. Dit publieksbereik staat centraal in de missie NML. En het heeft gewerkt om educatie zo'n speerpunt van het museum te maken:

momenteel ontvangt de NML 2,7 miljoen bezoekers, en 75 procent daarvan komt uit

de regio. De NML is een instelling die betrokken is bij de mensen in de stad.

In de visie van de NML heeft het museum in de allereerste plaats een educatieve waarde. Deze visie concretiseert zich in een educatieve staf van 69 personen, met een budget dat een tiende is van het totale budget van de NML. Educatie is vertegenwoordigd op het hoogste niveau van de organisatie.

Social inclusion is een vanzelfsprekende benadering van het educatieve programma. Zo neemt de organisatie deel aan *learning community networks* en zijn educatie en burgerschap (*community engagement*) sleutelbegrippen voor de NML. Nieuw publiek staat daarbij centraal. Dit betekent dat de educatief medewerkers van de musea programma's maken voor jonge kinderen, kleuters, tieners, en dat er trajecten zijn om jongeren vanaf achttien jaar museumdocent te laten worden. Deze betrokkenheid leidt tot een duurzaam 'leertraject' dat erop gericht is inzicht te verschaffen in het bijzondere van (lokale) geschiedenis. Het inzicht dat geschiedenis iets speciaals is, maakt dat bewoners zich meer met hun omgeving identificeren. Voor jongeren en schoolklassen werkt het museum niet met leerplannen maar vanuit bronnen. Zo kunnen de gebruikers (leerlingen) informatie over

'Kunst is belangrijk omdat je er later misschien je geld mee kan verdienen.'

sleutelobjecten uit de collectie downloaden via internet. Met deze informatie kan de docent het bezoek aan het museum dan voorbereiden. En de NML blijft niet bij eigen (kunst)historische collectie. Voor dezelfde doelgroep bijvoorbeeld heeft het museum ook talentontwikkelingsprogramma's op het gebied van theater en interactief ontwerp. Speciaal voor nieuwe stadsbewoners (*communities*) heeft het museum zogenaamde *touch-tours* en lessen Engels als tweede taal die kunnen worden gevolgd in een conversatieclub.

Kortom, de NML heeft educatie verankerd als kerntaak, zowel binnen specifieke projecten als in een kernteam. In de toekomst wil de organisatie haar (sectoroverstijgende) samenwerkingsverbanden graag blijven uitbreiden en zal het ook de lobby in het belang van de sector niet schuwen. 'Marketingstrategie blijft enorm belangrijk. Als je zorgt voor veel folders met lachende mensen, dan kom je al een heel eind', aldus Helen Robinson. 'Keep on pushing the boundaries.'

De NML heeft specifieke groepen uit het publiek als stakeholder benoemd, waaraan het museum als het ware horizontale verantwoording aflegt. Door met de stakeholders in gesprek te gaan worden aanbod en vraag op elkaar afgestemd. Leerkrachten, specialisten in de opvoeding van jonge kinderen, volwassen leerlingen, gehandicapten en vrijwilligers worden uitgenodigd om zitting te nemen in adviescommissies. Deze werkwijze wordt door de aanwezigen in de zaal als inspirerend ervaren, en zal voor zover dat nog niet het geval is steeds meer zijn weg vinden naar de Nederlandse kunsteducatieve praktijk.

> Zie powerpoint Helen Robinson > www.liverpoolmuseums.org.uk/learning

Een nieuwe dialoog

Carla Padró, professor Culturele pedagogiek aan de faculteit beeldende kunst van de Universiteit van Barcelona.³

Alle deelnemers aan de masterclass troffen in de congresmap een exemplaar van de regels die Tsarina Catharina de Grote hanteerde voor de bezoekers van de Kleine Hermitage, het museum dat zij had opgericht in 1764. Carla Padró gebruikte deze regels op een creatieve wijze.

‘Regels voor het gedrag van een ieder die deze deuren binnen gaat’

- 1 Alle rangen worden buiten gelaten, alsmede hoeden en vooral zwaarden.
- 2 Tekenen van superioriteit en arrogantie, en alles dat daaruit voort zou kunnen komen, worden buiten de deur gelaten.
- 3 Wees vrolijk, maar verpest of breek niets, en knaag ook niet aan dingen.
- 4 Gaat u zitten, blijf staan of loop zo het u uitkomt.
- 5 Spreek met zelfbeheersing en niet te luid zodat andere aanwezigen geen hoofd- of oorpijn krijgen.
- 6 Kibbel zonder woede of passie.
- 7 Zucht niet, gaap niet en verveel of vermoei niemand.
- 8 Stem altijd toe als iemand een onschuldig voorstel ter vermaak doet.
- 9 Eet goed van goede dingen, maar drink met mate zodat een ieder altijd lopend het pand kan verlaten.
- 10 Alle onenigheid dient achter gesloten deuren te blijven, en dat wat het ene oor in gaat dient het andere uit te gaan voordat men vertrekt.

Onderzoeker en docent Carla Padró presenteert haar visie op kunsteducatie aan de hand van een nieuwe dialoog met Catharina de Grote. De achttiende-eeuwse regels zijn natuurlijk niet meer van deze tijd, en daardoor juist waardevol, want we kunnen ze omdraaien, opnieuw bekijken en vraagtekens toevoegen.

In haar werk en onderzoek focust Carla Padró zich op wederzijds leren (*cooperative learning*), *gender inclusion*, en uitwisseling van gedachten en kritiek met aandacht en ruimte voor verschillen. Leren, aldus Carla Padró, geschiedt door conversatie, dialoog en onderzoek. Op postmoderne wijze zet zij hedendaagse feministische kunstenaars en denkers in als kaders om begrippen als ‘agency’ of ‘eigenaarschap’ te analyseren. Ze vraagt zich bijvoorbeeld af hoe het museale narratief

vorm krijgt. Ze leert studenten zich op te stellen als pro-actieve deelnemers, net zoals ze met museumbezoekers zou doen. Carla Padró benadrukt dat zij zich te allen tijde bewust is van de perspectieven en de verhalen die de studenten zelf meebrengen in de klassikale omgeving.

Regel #1: *Alle rangen worden buiten gelaten, alsmede hoeden en vooral zwaarden.*
 ‘Ofwel: probeer eens iemand anders te zijn; bijvoorbeeld een goed opgeleide boerenvrouw. Och, Catharina, wees niet zo afstandelijk. Láát de opgeleide vrouwen musiceren, schilderen en Voltaire lezen. Laat ze hun geest vrij ontwikkelen, geef ze de kans om de kunst van het converseren te praktiseren.’

Carla Padró gebruikt de regels van Catharina om aspecten van *social inclusion* te introduceren, die zich richten op gender en klasse, juist in de context van onze verzadigde technologische, creatieve en informatiesamenlevingen.

‘Catharina, probeer alsjeblieft te begrijpen dat we tegenwoordig weten dat de Verlichting enkel ten goede kwam aan de aristocratische vrouwen - voor zover zij althans toegang hadden tot door hun mannelijke tegenhangers geschreven teksten.’ Vanuit deze gedachtegang stelt Carla Padró vragen over gender, machtsverhoudingen en educatie. Niet alleen omdat een kleine meerderheid van de aanwezigen bij de masterclass bestaat uit vrouwelijke educatoren, maar ook om te benadrukken dat het mogelijk is om de mate van ‘openheid’ van het museum te beïnvloeden. Welk beeld vormt de student, museumbezoeker of leerling zich eigenlijk van de educator - die vaak vrouw is? Door te benoemen dat de educator in bepaalde instellingen (onbewust) wordt beschouwd als zacht, niet zakelijk of professioneel en zorgend, wil Carla Padró de mannelijke educator niet uitsluiten, maar het besef van dergelijke aannames versterken. ‘Een van mijn belangrijkste doelstellingen als docent is het deconstrueren van en opnieuw betekenis geven aan de geïdealiseerde idee van “normaal” - de

witte, mannelijke student uit de middenklasse.’ Daarom hanteert zij in haar taalgebruik vandaag de vrouwelijke vorm (want: waarom zou die niet ‘algemeen en normaal’ zijn?).

Een voorbeeld van Carla Padró’s onderwijsmethode is de creatie van ‘Wonder woman’, een vrouw in een superheldenpakje die ‘geen artiest kan zijn omdat ze vrouw is’, naar een idee van een van haar studenten. De duidelijk aanwezige ironie werkt goed vanuit de deconstructivistische benadering. De *performance* wordt gecreëerd en kan dus ook worden veranderd. Om educatie daadwerkelijk te verankeren, moeten ook de educator hun gedrag veranderen, en dat begint met een reflectie op je eigen rol.

Carla Padró verwijst ook naar de ‘dichotomie van lichaam en geest’: ook de tegenstelling tussen lichaam en geest heeft een ‘gender’-lading, waarbij het vrouwelijke staat voor het lichaam en het mannelijke voor de geest. Zo’n indeling vind je ook in de werkelijkheid vaak terug: vrouwen voeren uit; mannen geven leiding en beslissen over het beleid. Ook bij educatieafdelingen in musea.

Regel #8: Stem altijd toe als iemand een onschuldig voorstel ter vermaak doet. 'Identiteit is altijd vloeibaar, veranderlijk.' Carla Padró haalt een ansichtkaartenproject aan dat ze ontwikkelde in de context van sociaal constructivisme. Hierin analyseerde ze stereotype beelden van man- en vrouw zijn. Een dergelijke benadering is ook goed toepasbaar op het begrippenpaar leerling/docent. 'Leerlingen noemen mij wel eens "Google" of "naslagwerk", maar dat ben ik natuurlijk niet.' Carla Padró stelt het kind of de jongere centraal als actieve actor in het leerproces. Aspecten als taal, maar ook humor zijn daarbij belangrijk.

Voor het Europese project Didart, bedoeld om de rol van educatoren in musea voor hedendaagse kunst te onderzoeken, ontwikkelde ze een soortgelijke educatieve methodiek. De hoofddoelstelling van het project was het creëren van een meertalig en transnationaal netwerk voor hedendaagse kunsteducatie, en het uitwisselen van betekenisvolle Europese ervaringen en tradities. Door middel van het personage Rambo wilden Carla Padró en haar collega processen van toe-eigening en bijbehorende aspecten van verantwoordelijkheid adresseren door naar 'anderen' te verwijzen, ze te benoemen en te

'Kunst leert kijken en zien; kunst leert analyseren; kunst verrijkt en leert ook anders te kijken en te denken; kunst breekt conventies.'

ontleden. Als docent of cultureel werker op het gebied van pedagogiek ben je kunstenaar noch kunstcriticus, maar dat wil niet zeggen dat je kunst niet kan gebruiken, of zelfs performances kan creëren om te onderzoeken en te demonstreren hoe identiteiten betekenis krijgen. Binnen deze sociaal - constructivistische benadering stelden ze vragen als 'Hoe worden we gezien als man, vrouw, jongen of meisje?' en 'In hoeverre hangt deze identiteitsconstructie samen met sociale klasse, generatie, gender en seksualiteit?'. Er vanuit gaande dat 'de realiteit' een sociale uitvinding is, zoals het sociaal-constructivisme stelt, openden Carla Padró en haar collega's in het Didart-project een onuitputtelijke bron van mogelijke betekenissen, geïnspireerd door werk van kunstenaars als Fred Wilson. Door de performance (verkleeden, acteren, zichzelf fotograferen en exposeren) als methode te kiezen, kon ook de eigen rol als man versus vrouw, docent versus student en kunstenaar of conservator of manager versus educator worden besproken. 'A performance

epistemology emphasizes immediacy, involvement and intimacy', citeert Carla Padró Dwight Conquerhood. Het spelaspect, benadrukt ze, creëert ruimte voor meerdere mogelijkheden, waarin het publiek ook eigen keuzes heeft.

De museumedicator kan hiervan leren dat een methode niet alleen een cognitieve benadering moet hebben, maar net zozeer gericht kan zijn op participatie, creativiteit, verschillende manieren van taalgebruik en alle zintuigen. Wees bewust en alert, houdt ze de aanwezigen voor: wat voor soort persoon (bezoeker of leerling) wordt er in een tentoonstelling gecreëerd? En welke soorten kennis en vaardigheden heb je voor ogen in je educatieve methode?

Regel #4: *Gaat u zitten, blijf staan of loop zo het u uitkomt.* 'Dankjewel, Catharina, dat is erg vriendelijk. Maar mijn suggestie zou zijn: wees je bewust van onze positie als vrouwelijke educatoren, zowel in de organisatie, als in een dialoog met het publiek, en met onszelf.' De volgende vragen moeten deze positie verhelderen:

- * Hoe zie je jezelf als vrouwelijke educator?
- * Hoe benaderen mensen je: als vrouw, als educator, als vrouwelijke educator?
- * Wat irriteert je, wat valt je op?
- * Hoe ga je om met conflicten waarin je je paternalistisch benaderd voelt?
- * Hoe destilleer je kracht uit feministische onderwerpen?
- * Welke verhalen en geschiedenissen (histories/her-stories) zijn 'officieel' afwezig in het museale verhaal, en zouden kunnen worden gevisualiseerd?

En in dialoog met de bezoeker: hoe kijken wij naar hun? En hoe kijken zij naar ons, naar vrouwelijke museumedatoren, bijvoorbeeld? De persoonlijke en identiteitsgericht aanpak van Carla Padró wordt positief ontvangen. Maar onder de deelnemers in de zaal lijken niet veel ervaringen met gendergerelateerde machtsconflicten te leven. Het stellen van de vraag draagt evenwel bij aan de bewustwording van de rol van het museum, de educator versus die van de bezoeker of leerling. Wie ben je, hoe kijk je, wie heb je voor je, welke geschiedenissen vertel je wel of niet? Dialoog en ook kennisoverdracht zijn gebaat bij een analyse van het perspectief. Ook van het eigen.

> Zie powerpoint Carla Padró.

³ De Engelse tekst van de presentatie van Carla Padró is opgenomen in de bijlagen.

De deugd van een nood

Fred Wartna, directeur Villa Zebra

In 2005 verhuisde Villa Zebra, een kunstlaboratorium voor kinderen, vanuit het culturele stadshart naar een locatie in Rotterdam Zuid. Elk nadeel heeft zijn voordeel: het vaste museumkwartier publiek kwam niet meer, dus de instelling besloot naar buiten te gaan en zelf het publiek op te zoeken. Fred Wartna noemt dit ‘de omweg’. In achttien wijken werkt Villa Zebra nu met kunstenaars, die door de kinderen uit de buurten worden uitgedaagd om ‘hun’ wijk met andere ogen te bekijken. Dat is waar het Villa Zebra om gaat: ontmoetingen creëren tussen kinderen en kunstenaars.

Villa Zebra organiseert twee maal per jaar een tentoonstelling met beeldende kunst, voor kinderen. Er is geen eigen collectie. Bij het maken van de educatieve programma's wordt dan ook volledig uitgegaan van de doelgroep: het kind. De medewerkers van Villa Zebra en de betrokken kunstenaars zijn steeds in gesprek met de kinderen over kunst. Er wordt niet alleen gepraat en gekeken, maar vooral veel gedaan. Een schilderij van Jackson Pollock wordt benaderd vanuit door de kinderen op de grond gegooide serpentines. Zo kweek je herkenbaarheid. Daarnaast vinden er workshops plaats, alwaar de kinderen knutselen. Fred Wartna: ‘Kunsteducatie gaat over kinderen zelf. Actief en leerling-gericht leren betekent meer dan *push buttons*, het gaat om *hands on*.’

De tentoonstellingen in Villa Zebra worden gemaakt vanuit de belevingswereld van kinderen. Een belangrijke ingreep vanuit het museum is om de kinderen ‘te vertragen’, te leren kijken, ze uit te dagen zich te verdiepen. Bijvoorbeeld door de teksten via spiegels op het plafond te plaatsen, waardoor ze nieuwsgierig worden. Er zijn kinderpanels die meedenken over de onderwerpen. Daarnaast werkt Villa Zebra altijd met een team met twee kunstenaars, die ook voorafgaand aan de tentoonstelling

gesprekken aangaan met de kinderen en zo nieuwe ideeën bedenken. Het stellen van vragen vormt een belangrijk educatief middel. Door vragen te stellen bij een kunstwerk ('Waar doet het je aan denken?' Of, zoals bij een fotoserie van Ari Versluis en Ellie Uyttenbroek, 'Wie denk je dat de oma van Roodkapje is?') leren de kinderen goed te kijken. Natuurlijk gaat het dan niet om 'goede' of 'foute' antwoorden; het proces van het stellen van de vraag, het kijken, het denken, het herkennen, is een doel op zich. Alles draait om nieuwsgierigheid, aldus Fred Wartna, en dat gaat samen met de volgende begrippen: onderzoek, verwondering, verbeelding, ontdekkingen en creativiteit. Die nieuwsgierigheid leidt als het goed is tot een sleutelervaring, een wow-ervaring, een positief schrikbeeld, een magisch moment. En daar gaat het om.

Sinds de verhuizing besteedt Villa Zebra veel aandacht aan communicatie en externe betrekkingen. Ook letterlijk: er vinden veel projecten plaats buiten de deur. Villa Zebra komt naar het publiek toe. Bijvoorbeeld met het project hierisplekzat.nl dat de openbare ruimte van IJsselmonde verkent. Met kunstenaar Mamabart maken kinderen filmpjes van snelle artistieke acties op plekken in hun buurt die de kinderen als problematisch ervaren. De filmpjes

worden vervolgens online gezet. Of neem het project dat voor een dag een tentoonstelling realiseert in een filiaal van Villa Zebra in een oud winkelpand, gehuurd met behulp van de woningcorporatie. Gedurende twintig woensdagen werken kunstenaars met meisjes uit de buurt aan een collectie. Na de expositie van een dag wordt de nieuwe deelcollectie onderdeel van de collectie van Villa Zebra, om later te worden opgevolgd door weer een nieuwe serie vanuit het filiaal. Een ander belangrijk project tot slot is het talentherkenning- (in plaats van ontwikkeling-) traject. Elk kind, zo is het uitgangspunt, heeft talent. Je moet het enkel herkennen. In dit traject kiezen de kinderen zelf een beste presentatie uit hun eigen groep, die een professionele foto krijgt tegen eigenhandig gemaakt decor, dat tevens dient als materiaal voor de reizende tentoonstelling.

De extern georiënteerde opstelling van Villa Zebra - museumdocenten die de wijk ingaan en daar kunst brengen - wekt inspiratie bij de deelnemers. De aanpak is creatief en gericht op de doelgroepen. Een punt van aandacht is de museumlocatie zelf. Het dermate centraal stellen van de outreach-benadering, kan ten koste gaan van de eigen locatie en collectie, aldus een deelnemer in de zaal.

DRIE AFGERONDE PILOTS

In 2008 werden drie musea op uitnodiging van VSBfonds gecoacht en inhoudelijk bijgestaan door Roelof Jan Minneboo in de ontwikkeling van een educatief programma volgens de benadering: 'leren, kijken, doen'. Alle drie de pilots richtten zich op een voor het betreffende museum nieuwe doelgroep. Zo koos het Mauritshuis in Den Haag voor kinderen in groep vijf en zes van scholen in de binnenstad; het Kröller-Müller museum in Otterlo streng islamitische en reformatorische basisschoolleerlingen en richtte het Armandomuseum in Amersfoort zich op leerlingen uit de zogenoemde Vogelaarwijken.

Het nieuwe leslokaal

Pia Westgren, medewerker educatie Het Mauritshuis

Project: Stad in zicht⁴

Het Mauritshuis kent een uitgebreid educatief programma. Maar opvallend is dat een deel van de scholen in de binnenstad daarmee niet wordt bereikt. Voor de tentoonstelling *Bewonderde stad*, over zeventiende-eeuwse stadsgezichten, stelde het museum zich dan ook ten doel om groepen vijf en zes van Haagse binnenstadswijken op een laagdrempelige manier kennis te laten maken met het museum.

Het pilotprogramma werd uitgevoerd van eind oktober tot eind december 2008, en bestond uit drie onderdelen, gebaseerd op het principe 'leren, kijken, doen': een voorbereidende lessenserie, een bezoek aan de tentoonstelling

met kinderaudiotour en een aansluitende workshop. Per klas bood het museum zelf twee museumdocenten (beeldend kunstenaars) aan. Om de drempels voor scholen te verlagen ontwikkelde het museum een cd-rom met voorbereidende lessenseries, die goed werden gebruikt. Deze lessen omvatten een algemene introductie op het bezoeken van een museum, en contextualiserende lessen over de Gouden Eeuw. Bij de cd-rom hoorde een werkboekje waarin de leerlingen eigen schetsen van stadsgezichten maakten. Een centrale rol in het educatieve programma was weggelegd voor de figuur ‘Steven de stadsmuzikant’. In de audiotour en het lesmateriaal over de context van de zeventiende-eeuwse schilderijen was ‘Steven’ de verteller. Na een rondleiding gingen de leerlingen aan de slag in een workshop. Volgens het thema ‘De bewonderde stad’ werkten ze, onder begeleiding van de museumdocenten, aan het bouwen van een eigen ideale stad. ‘Het is mooi om te zien hoe trots de kinderen worden van een dergelijk eigen resultaat’, aldus Pia Westgren. Na afloop van de workshop was er een presentatie en gingen alle kinderen gezamenlijk op de foto. Deze foto’s werden vervolgens online gezet, ‘zodat ze ernaar terug kunnen kijken en hun trots kunnen delen met bijvoorbeeld familieleden.’

Pia Westgren concludeert dat de lessen meer dan ooit daadwerkelijk werden voorbereid, en verklaart dit door het *commitment* dat wordt aangegaan door de persoonlijke benadering van de scholen vooraf. Daarbij was het mogelijk om kosteloos openbaar vervoer aan te bieden, hetgeen ook drempelverlagend kan werken. In het geval van Den Haag kon een aantal scholen te voet komen, dat was nóg makkelijker.

De belangrijkste kracht van het project lag in de bijdragen van de speciale museumdocenten en in de directe benadering van de scholen. De waarde van het persoonlijke contact was een echte blikopener, vertelt Pia Westgren. In een evaluatie onder de vierentwintig deelnemende schoolklassen scoort de directe benadering door het museum dan ook als belangrijkste factor om aan het project deel te nemen. Ook van invloed is de gratis deelname, hoewel een grote meerderheid van de scholen aangeeft ook deel te nemen indien hieraan kosten verbonden zouden zijn, afhankelijk althans van de prijs en de inhoud van het programma. Het is voor scholen belangrijk om zelf de keuze te hebben om te bepalen wat ze per schooljaar met hun klas aan thema’s willen behandelen.

Het onderwerp ‘De bewonderde stad’ werd ook gewaardeerd. De zeventiende-eeuwse schilderkunst sloot weliswaar gemiddeld niet sterk aan op de belevingswereld van de leerlingen, maar, zo verwoordde een leerkracht, ‘de wereld komt door dit soort dingen juist dichterbij.’ En dat is precies het idee van kunsteducatie en social inclusion: nieuwe gezichtspunten aanboren die bijdragen aan de referentiekaders van de kinderen.

Al met al is het Mauritshuis enthousiast en van plan om voort te gaan op de ingeslagen weg. Het is noodzakelijk om daartoe in de opgedane relaties te investeren, ze te onderhouden en uit te breiden. Het Mauritshuis wil deze investering waarborgen door de inrichting van een klankbordgroep. Leerkrachten in deze klankbordgroep zouden bijvoorbeeld nieuwe lespakketten kunnen toetsen. Ook wil het museum de eigen workshopruimtes uitbreiden. De directe benadering van scholen in de binnenstad met onder andere een cd-rom met drie voorbereidende lessen spreekt aan. Iemand

in de zaal merkt op dat dat wel kostbaar is. Anderen vinden het leveren van voorbereidende lessen juist niet vernieuwend, en nog weinig te maken hebben met *social inclusion* en het echt benaderen en behouden van nieuwe doelgroepen.

Inderdaad, echte structurele veranderingen gaan niet over een nacht ijs. Pia Westgren benadrukt dat de kinderen uit deze nieuwe doelgroep waardevolle ervaringen hebben opgedaan, omdat het voor velen de eerste keer was dat ze in een museum kwamen, en zelf een kwast vasthielden. Hiermee ben je er natuurlijk niet, maar een project als dit draagt wel bij aan het begin van een denkomslag over de waarde van educatie in het museum. Ze geeft dan ook een nieuw gebod mee, als aanvulling op regels van tsarina Catharina de Grote: ‘Beschouw museum als leslokaal buiten schoolmuren waar leerlingen kunnen leren door kijken en doen.’

⁴ Een evaluatie van het project is bijgevoegd in de bijlagen.

Vasthouden, volhouden, vernieuwen

Herman Tibosch, coördinator educatie Kröller-Müller Museum

Project: Bomen en het bos⁵

‘Wat eenmaal kunst is, blijft altijd kunst en zal altijd weer nieuw zijn; men ziet het steeds weer in een ander standpunt, het is altijd weer een wetsteen voor de waarde van nieuwe vormen, van nieuw opkomende gezichtspunten’. Ondanks deze overtuiging van oprichter Helene Kröller-Müller (1869-1939) kende het Kröller-Müller Museum tot 2004 geen educatieve afdeling of expliciet publieksbeleid. Voor het museum was deelname aan het VSBfonds-project dan ook erg welkom, vertelt educatiecoördinator Herman Tibosch, de enige educatieve kracht van het kunstmuseum.

Als nieuw te bereiken doelgroep koos het museum voor islamitische en reformatorische basisschoolleerlingen, immers een belangrijke doelgroep op de Veluwe. Uiteindelijk werden twaalf islamitische en vier reformatorische scholen ontvangen. Naast de onbekendheid met het museumeducatieve aanbod, zouden de geloofsovertuigingen een belangrijke rol spelen bij de drempelvorming om beeldende kunst te beschouwen, zo verwachtte Herman Tibosch. Samen met Roelof Jan Minneboo formuleerde hij drie ambitieuze doelstellingen: het vergroten van de cultuurparticipatie; het (gericht)

verdiepen van het educatieve aanbod van het museum en het ontwikkelen van nieuwe trends voor het gehele museumeducatieve veld en het openstellen van de collectie voor een breder publiek. Het museum wilde daarbij nadrukkelijk de wensen van de doelgroepscholen leren kennen. Gedurende de looptijd van het project werden deze doelstellingen uitgebreid. Zo werden bij de uitvoering van het project honderddertig studenten van de regionale Pabo en vijf studenten Cultureel Maatschappelijke Vorming betrokken, waardoor het museum

*‘Kunst geeft je vleugels en
verbeeldingskracht.’*

kon experimenten met begeleidingsvormen, en middels praktijkstages bijdroeg aan de inspiratie van potentiële museumeducatoren. Overigens is het achteraf opvallend dat deze studenten het juist moeilijk vonden om met het museum en de doelgroep om te gaan. De Pabostudenten hadden het gevoel te weinig verstand van kunst te hebben om er een geslaagde dag van te maken. De uitgebreide evaluatie van de rol van de studenten leidde tot nieuwe doelen en

mogelijkheden.⁶

Het nieuwe educatieve programma werd gekoppeld aan het thema Bomen en het bos, vanwege de beeldentuin, de ligging van het museum, en vanwege de universaliteit van het onderwerp. De bomen in de collectie van het museum werden gepresenteerd in een eigen zaal voor de educatie. Kunstenaar Mamabart, aangetrokken als inleider, begeleidend docent en inspirator, had een goede klik met de meeste leerlingen. Of, zoals een jonge deelnemer aan het project blij verrast constateerde: ‘Ik dacht dat alle kunstenaars oude, dode opa’s waren, maar Mamabart leeft nog’.

Nadat de deelnemende scholen hun museumlessen hadden voorbereid met behulp van digitaal lesmateriaal waarop het Kröller-Müller Museum én het thema werd geïntroduceerd, bezochten de klassen het museum. Het eerste onderdeel van dit bezoek betrof een rondleiding door het museum. Vervolgens vond een ontmoeting plaats met kunstenaar Mamabart, zelf exposant, die de kinderen op aansprekende wijze meenam naar de wereld van de basisprincipes van de kunst. Vervolgens bezochten de leerlingen de museumtuin. In dit onderdeel stonden de beelden van bomen centraal. Dit onderdeel

gecombineerd - *hands on* - met een praktijkles of workshop waarin de leerlingen zelf een boom tekenden of driedimensionale vorm knutselden. Sluitstuk van het educatieve programma was het maken van een 'echt' kunstwerk, samen met Mamabart, waarna de kinderen mét kunstwerken gefotografeerd werden.

Dit laatste onderdeel, vertelt Herman Tibosch, illustreerde vaak goed de religieuze achtergrond van de doelgroep, omdat sommige (islamitische) kinderen niet op de foto mochten of wilden.

In dat geval fotografeerde Mamabart hun zelf gemaakte vlaggetjes tegen de achtergrond van het Veluwe tuinlandschap, of werd de afbeelding van hun gezicht vermeden. 'Dat is helemaal niet moeilijk, als je het maar op vriendelijke wijze vraagt.' Een foto van een enthousiast fotograferende imam, die een bezoekende klas begeleidde op de laatste dag, kan in de presentatie van Herman Tibosch niet ontbreken.

De belangrijkste les die het museum zichzelf leerde door deelname aan dit project: 'In de eerste plaats: gewoon doen! Sommige collega's zullen sceptisch zijn, maar als het eenmaal loopt, en de kinderen verhit het museum verlaten, is iedereen enthousiast. En: onderschat je publiek niet, wees niet kinderachtig met kinderen.'

Herman Tibosch geeft tot slot nog enkele tips en overpeinzingen mee:

- * 'Een zogenoemde speciale school is een school met doodgewone kinderen, met speciale ouders en leerkrachten.'
- * 'Blijf niet te lang brainstormen. Begin gewoon.'
- * 'De reacties van de Pabostudenten bieden stof tot nadenken. Wat betekent dat voor de toekomst van ons vak, en hoe gaan we daar mee om?'

⁵ Een evaluatie van het project is bijgevoegd in de bijlagen.

⁶ Een beschrijving van de vervolgdelen is te vinden in de bijgevoegde evaluatie.

Een onverwachte expert

Yvonne Ploum, hoofd Armandomuseum

Project: Landschap van herinneringen en Armando in beeld⁷

Door de relatief kleine omvang van het Armandomuseum is Yvonne Ploum als hoofd van het museum ook direct verantwoordelijk voor het educatiebeleid, dat zich vooral richt op vredeseducatie voor het primair onderwijs en het vmbo. De kleine staf (in totaal 3 fte) deelt het museum bovendien met (cultuurhistorisch) Museum Flehite. Anders dan veel van de aanwezige instellingen beschikt het museum niet over een aparte kunsteducatieve ruimte - hetgeen in de uitvoeringsfase van het project trouwens ook een meerwaarde had: door

temidden van de kunstwerken aan de slag te zijn, ervoeren de kinderen de aanwezigheid van kunst als een constante factor. En dat versterkte de affiniteit.

De doelgroep die het Armandomuseum met dit project benaderde, is omschreven als scholen uit de Vogelaarwijk Kruiskamp. De actieve werving van deze klassen verliep succesvol. Voorafkende het museum dan ook geen blokkades, aldus Yvonne Ploum, hoewel het wel aan specifieke ervaring, budget, deskundigheid en contacten met de betreffende scholen ontbrak.

Dankzij het project konden scholen kosteloos deelnemen, hoewel veel van hen het ook tegen betaling zouden hebben gedaan.

In de ontwikkeling van een activerend educatief programma stond het werk van Armando letterlijk (qua workshopruimte) en figuurlijk centraal. Het werk dat werd gebruikt in de voorbereidende lesmateriaal vormde de basis van de tentoonstelling Landschap van herinneringen. De tentoonstelling werd dus speciaal voor het educatieve programma samengesteld, in plaats van andersom: voor het Armandomuseum een uniek gegeven. De kinderen leerden met name veel over de context, en de persoonlijke geschiedenis van de kunstenaar, waarbinnen het werk tot stand is gekomen. Daarnaast stond volgens het *hands-on*-principe zowel op school als in het museum de eigen creativiteit van de leerlingen centraal.

Een belangrijke doelstelling van het project betrof de professionalisering op het gebied van kunsteducatie van het Armandomuseum en haar partners Amersfoort in C en Bureau Kunsteducatie (BKE). Het aanvankelijk wat sceptische BKE heeft uiteindelijk met goed resultaat geïnvesteerd in de persoonlijke benadering van de scholen. Ook wilde het museum zorgdragen voor overdraagbare

*‘Kunst daagt uit om te voelen;
te vinden; te denken; te willen.’*

resultaten zodat de principes en de praktijk van *social inclusion* in het eigen en in partnernumusea kunnen worden verankerd. Een aanzet hiertoe is in ieder geval gegeven door onverwachte uitwijking naar het Mondriaanhuis, alwaar de projectdeelnemers erg gastvrij zijn ontvangen, en de medewerkers andersom hopelijk doorslaggevend zijn geïnspireerd, aldus Yvonne Ploum.⁷ De gemeente Amersfoort en de Stichting SOVEE (gericht op het bestrijden van onderwijsachterstanden) toonden zich bovendien welwillend en ondersteunden het project met financiële bijdragen.

⁷ Een evaluatie van het project is bijgevoegd in de bijlagen.

⁸ In oktober 2007 brandde de Elleboogkerk van Amersfoort, tot dan de locatie van het Armandomuseum, volledig af.

Zie filmpje > <http://www.youtube.com/watch?v=xXkMwi2a1Uc>. In een van de klassen ontwikkelt een jongen zich tot een ware Armando-expert: 'De kunstenaar speelde graag in het bos toen hij klein was. Maar ja, nu is hij groot en maakt hij zulke boomstammen. En er was een strafkamp in het bos.'

Al met al concludeert Yvonne Ploum dat er vooral in de relaties tussen de scholen en de museale instellingen een kwaliteitsimpuls heeft plaatsgevonden. Maar belangrijker dan dat is de constatering dat anders dan vooraf werd aangenomen, het werk van Armando bijzonder goed kan aansluiten op de belevingswereld en het inlevingsvermogen van jonge kinderen. 'De eigen geschiedenis kan heel goed worden verbonden aan het werk en de geschiedenis van de kunstenaar. En daarbij: actief beeldend werken helpt bij moeilijke herinneringen. Dat principe is universeel. En zo ervoeren ook de kinderen het. Ik heb een aantal mooie voorbeelden meegemaakt van kinderen die hun klasgenoten vertelden over zaken die ze nooit eerder hebben gehoord.'

Een mooi resultaat is ook het vervolgproject Armando in beeld, waarbij diverse beelden van de kunstenaar een plek vonden in de Amerfsoortse openbare ruimte. En er zijn uitdagingen. 'Want hoe doe je dat: vasthouden, volhouden, vernieuwen? Daar gaan we echt mee aan de slag. En daarbij zullen we het publiek zeker niet onderschatten.'

Discussie eerste ronde: een impressie

Na hun presentaties krijgen de educatoren de kans om feedback te vragen aan de masters uit Liverpool, Barcelona en Rotterdam. Ook de deelnemers in de zaal kunnen reageren.

Carla Padró richt zich tot de presenterende educatoren:

Aan Pia Westgren: ‘Hoe hebben jullie geïnventariseerd of verzameld wat de kinderen hebben geleerd?’

Pia Westgren (Mauritshuis): ‘Dat is lastig te zeggen. De kinderen hadden natuurlijk geen ervaring in schilderen en kunst, en hebben dat nu wel. Dat is een grote meerwaarde.’

Carla Padró: ‘En hoe ontwikkelen jullie de verdere relaties met docenten?’

Pia Westgren: ‘Daarvoor hebben we een klankbordgroep samengesteld, zodat we nieuwe programma’s met de scholen kunnen bespreken, en ook andere scholen kunnen we zo erbij betrekken.’

Helen Robinson: ‘In hoeverre is het project onderdeel geworden van het reguliere aanbod?’

Pia Westgren: ‘Dat is het nu nog niet, maar in de toekomst hopelijk wel.’

Helen Robinson: ‘Het borgen van projecten gebeurt hier dus nog minimaal.’

Fred Wartna: ‘Hoe zit het met de follow-up van alle gepresenteerde projecten? *Social inclusion* is onderdeel gebleken in het project. Maar ik heb het idee dat het Mauritshuis en het Kröller-Müller Museum nu wachten op meer middelen en aandacht. Kan het niet worden opgenomen in regulier beleid?’

Herman Tibosch (Kröller-Müller Museum): ‘Het project was een eerste middel om de organisatie kennis te laten maken met de kracht van educatie en een op *inclusion* gerichte benadering. Daarom hebben we ook freelance rondleiders betrokken; we hebben geen eigen docenten. We hebben dus tijd nodig om het in het vaste aanbod te implementeren.’ Metaforisch: ‘Er zijn veel deuren opengezet; en deze nieuwe ruimtes worden nu nog verkend.’ ‘Wel hebben we nu contacten met de Pabo en willen we nieuwe projecten met studenten gaan doen. De pijlers staan kortom in de grond. Nu gaan we langzaam opbouwen.’

Fred Wartna: ‘Maar is de directie nu om? Gezien het feit dat het museum tot 2004 geen educatiebeleid kende...’

Herman Tibosch: ‘Educatie zit nu zeker in het beleidsplan. En *social inclusion* wordt daarbij genoemd als een van de mogelijkheden.’

Noraly Beyer (dagvoorzitter): ‘Herman, hoelang kan je dat allemaal nog alleen doen?’

Herman Tibosch: ‘De scholen doen zoveel mogelijk zelf en dat werkt goed. En ik zal de reeds betrokken freelancers actiever gaan betrekken, want dat bleek goed te werken.’ Grappend: ‘Daarnaast hoop ik natuurlijk ook op uitbreiding tot een educatieve staf van 68 personen!’

Helen Robinson: ‘De National Museums Liverpool is natuurlijk een heel andere organisatie. Maar let wel: het Community partners team bestaat pas sinds 2005; dus het kan heel snel gaan!’

Carla Padró: ‘Het gaat hier over *social inclusion*, maar ik heb het idee dat jullie niet echt van de *community* leren, niet werkelijk je eigen denkkaders loslaten. Hoe relateert het thema Bomen bijvoorbeeld aan een islamitische achtergrond? En had de community of doelgroep een stem om onderwerpen over islam of andere culturele achtergronden in te brengen?’

Herman Tibosch: ‘Het thema Bomen relateert aan iedereen. Het heeft geen politieke noch een religieuze kleur.’

Roelof Jan Minneboo vult aan: ‘Een afbeelding van een dier of mens kan in deze religieus gevoelige context problematisch zijn. We zochten dus naar een thema dat in het museum aanwezig was en dat niet problematisch was. En ja, de wensen van de *community* zijn geïncorporeerd. Zo werden we door een klankbordgroep attent gemaakt op mogelijke confronterende onderwerpen.’

Carla Padró: ‘Ja, maar ik vraag me af: hoe kunnen we echt hybride worden? Hoe kunnen we álle culturen versmelten in ons denken, onze kaders loslaten? En hoe kan een hedendaagse kunstenaar ons daar nu echt mee helpen?’

Yvonne Ploum (Armando Museum): ‘Dat is een moeilijke vraag. Alle thema’s zijn intercultureel, want menselijk. Elk kind kan bijvoorbeeld Armando’s thema’s herkennen.’

Fred Wartna: ‘Kunsteducatie kent twee wegen: van kind naar kunst, en andersom. Beide zijn vruchtbaar, maar verschillend. Dus je moet kiezen, of je in elk geval bewust zijn van die wegen. Want als je bij kinderen begint, hoef je niet per sé een benadering vanuit de kunst uit te sluiten.’

Floriëlle Ruepert, projectleider educatie Erfgoed Nederland, na afloop:

‘De talentscoutmethode van de Hermitage voor Kinderen is een goed uitgangspunt. Door talentontwikkeling (of -herkenning) betrek je kinderen en hun ouders bij cultuur. Op langere termijn leidt dit tot meer inclusieve cultuurparticipatie, en daar gaat het om. Uiteindelijk zullen we niet meer hoeven te spreken van *social inclusion* door educatie, maar hebben we het over cultuurparticipatie voor iedereen.’

DRIE PILOTS IN DE MAAK

In 2009 startten opnieuw drie kunstmusea op uitnodiging van VSBfonds met een educatief project. Samen met de projectleiders van de afgeronde projecten vonden intervisiebijeenkomsten plaats, en Roelof Jan Minneboo gaf coaching. Op de masterclass presenteerden de drie hun prille plannen, in de hoop door de kritische feedback hun projecten nóg beter te maken. Hoe kozen de musea nieuwe doelgroepen, wat was de aanpak en was er tot dusver al iets geleerd?

De conservator gaat om

Joke Backx, hoofd kenniscentrum en Amy de Waele, educatief medewerker

Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch

Idee: Het nomadische

Net als museum het Domein in Sittard en het Singer Museum in Laren, nam het Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch (SM's) half september 2009 deel aan een intervisiebijeenkomst met VSBfonds en Roelof Jan Minneboo namens de Hermitage. Het project van het museum bevond zich toen nog in een vroeg stadium van ideeënontwikkeling. Normaliter wordt het educatieve aanbod van het SM's op maat gemaakt voor uiteenlopende doelgroepen. Daarbij constateren de medewerkers van het museum dat er meer vraag naar educatieve programma's is dan dat er wordt aangeboden. Er is dus sprake van een capaciteitsprobleem. Hoewel het SM's relatief veel educatieve activiteiten kent, hebben de tentoonstellingen vaak een kortlopend karakter

en is er weinig tijd en aandacht voor evaluatie en visieontwikkeling. Het museum kreeg dan ook het advies om op de eigen sterke kanten te reflecteren en deze in samenhang met het algemene museumbeleid te versterken. Voor het *social inclusion*-programma van VSBfonds stond tijdens de intervisiebijeenkomst het idee centraal de te ontwikkelen expositie over nomadenculturen als uitgangspunt te nemen. Tijdens de presentatie op 3 november 2009 blijkt dit idee behouden en verder geëvolueerd.

Aan de hand van een tijdlijn illustreren Joke Backx, hoofd kenniscentrum, en educatief medewerker Amy de Waele het proces waarbinnen de idee voor een educatief programma bij 'Het nomadische' zich ontwikkelt. Opvallend is dat de conservator van het museum al een belangrijke omslag maakte. Juist door tijd en aandacht te besteden aan de artistieke inhoud van het programma, kan de op *social inclusion* gerichte educatieve aanpak zich wortelen in de museumpraktijk. 'Het nomadische' is ontstaan in het voorjaar van 2009, naar aanleiding van de op handen zijnde verhuizing van het museum. De kans is groot dat het museum tussen mei 2010 en 2012 geen vaste locatie zal hebben, en zodoende een nomadisch bestaan leidt. Een mooi uitgangspunt voor de

nieuwe tentoonstelling, zo vond de curator.

In de daarop volgende interne overleggen rijpt het idee tegen het licht van de opgebouwde educatieve ervaring. De *hands on*-benadering van Toeval gezocht, geïnspireerd op de educatieve methode Reggio Emilia, is daarbij uitgegroeid tot sterk kernconcept. 'Daarbij hoeft het "doen" niet per sé na het "kijken" te komen, het kan ook tegelijk'.

In de rol van curator Elly illustreert Joke Backx in dialoog met Amy de Waele - als zichzelf - de vele onverwachte beslissingen waar de educator in de praktijk tegen aanloopt. Het blijkt op een gegeven, laatste, moment bijvoorbeeld dat de workshopruimte wellicht niet gebruikt kan worden. Maar omdat er geen alternatief is, besluit de educatief medewerker het *backpack*-behuizing-bouwproject voor kinderen - geïnspireerd op het werk van kunstenaar Dré Wapenaar - toch in de betreffende ruimte te laten plaatsvinden.

Het is in dit stadium dat deelname aan het project van VSBfonds voorbij komt. Aansluitend op Het nomadische denkt Amy de Waele na over passende nieuwe doelgroepen, zoals circussen en kermissen, zwervers en kinderen van *expats*, die tijdelijk op een internationale school in Nederland zitten. Maar als het september

wordt, breekt de conceptmatige fase van het idee zich: scholen plannen juist dan hun museumbezoeken voor het jaar, en over 'Het nomadische' is nog te weinig bekend. Liever wijst SM's de scholen dan ook op het reguliere en actuele educatieve aanbod - omdat de kwaliteit daarvan zich al bewezen heeft. In de periode daarop, najaar 2009, ontwikkelt het idee voor het educatieve project over het nomadische zich verder, in samenspraak met de conservator. Nog een voorbeeld: laatstgenoemde zou graag audiovisueel werk over nachtelijk Berlijn betrekken. Maar deze Duitse stad vertaalt zich lastig naar de context van 's-Hertogenbosch. Hoe ga je daarmee om? Ook spreken de educatoren met Roelof Jan Minneboo over het concept. 'Het wordt dan duidelijk dat we nog op zoek zijn naar de context voor ons project. Dat we deze context zelf aan het onderzoeken en formuleren zijn. Maar we moeten bij Elly (de curator) zijn voor de rode draad, de grondgedachte van de tentoonstelling. Want welke werken er in de tentoonstelling te zien zullen zijn is nog niet duidelijk', vertelt Amy de Waele over deze, recente fase van het pilotproject. Door de advisering van Roelof Jan Minneboo begint het museum zich in deze - relatief late - fase meer te richten op de beoogde

doelgroep: scholen uit achterstandswijken en uit de nabijgelegen dorpsgemeenten. Door over deze doelgroepen na te denken realiseren de educatoren zich dat vooral voor de kinderen uit de dorpen de bus die hen naar het museum brengt een belangrijk onderdeel kan vormen van het educatieve programma. Want een reis naar het museum past natuurlijk naadloos in het concept van het nomadische, waarbij de grondgedachte is dat niets vaststaat, dat je kan zijn wie en waar je wilt.

Op het moment van de presentatie buigt het SM's zich over de uitwerking: het selecteren van de te exposeren kunstwerken, het toespitsen van de grondgedachte, het doorspreken van de plannen met de betreffende Berlijnse kunstenaars. Daarbij komen ook praktische

zaken aan bod zoals het verzorgen van voldoende licht en ruimte (om te kunnen bouwen) en de operationalisering van het idee dat de werken van de kinderen in de ruimte kunnen blijven, en aldaar, in interactie met de kunstenaars, verder groeien. Belangrijk is dat de kinderen, de kunstenaars én de bezoekers zich parallel en samen bewegen door die beoogde lichte ruimte: 'De opdracht zal zo moeten zijn dat er steeds aan het geheel verder gebouwd kan worden, maar waar ieder kind vanuit zijn individuele ideeën vorm kan geven.' Het is ook pas in deze fase dat de budgetten op haalbaarheid worden gecheckt.

In de laatste fase, zo ronden Amy de Waele en Joke Backx af, vindt de realisatie van het programma plaats: het inplannen van de

'Kunst is belangrijk, omdat het je fantasie stimuleert en je gaat nadenken over dingen waar je normaal nooit over nadenkt.'

museumdocenten, het benaderen van scholen, het schrijven van de lesbrief en handleiding, het regelen van vervoer en vervolgens: het inroosteren van scholen; de aanschaf van materialen, de inrichting van de ruimte en het instrueren van de docenten én het andere betrokken personeel (zoals vloermanagers) in februari 2010.

Na de presentatie van SM's overheerst er in de zaal herkenning in de flexibele aanpak van het project, soms overgeleverd aan de 'waan van de dag', of aan onverwachte en plotselinge beslissingen. In de workshop van Roelof Jan Minneboo tijdens het middagprogramma zal nog blijken dat dergelijke obstakels het tackelen waard zijn. Maar daartoe moet je ze eerst scherp identificeren.

> Zie powerpoint SM's.

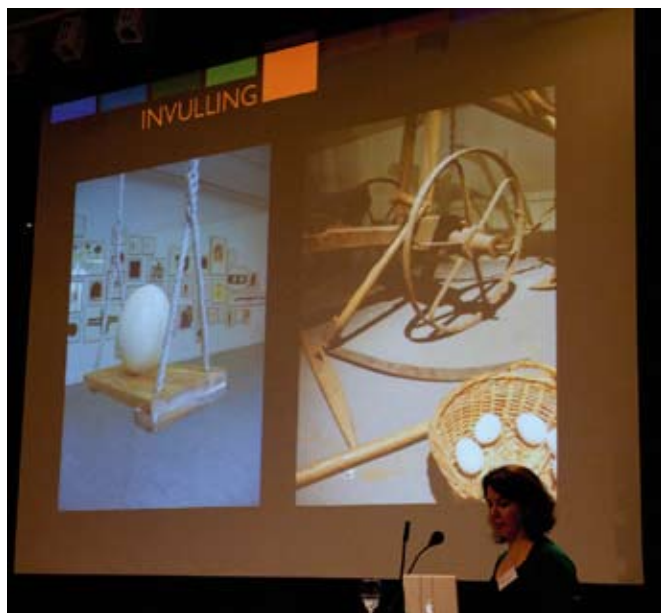
's Kinds referentiekader

Ghislaine Boere, educator Museum het Domein

Idee: De makende mens

Samen met Kitty Jansen-Rompen, conservator stedelijke historie, en Jerika Vertegaal, conservator educatie, werkt freelance educatie-medewerker Ghislaine Boere aan een nieuw, op *social inclusion* gericht, educatief programma. De context voor de ontwikkeling van het programma wordt gevormd door de identiteit van Museum het Domein. Dat betekent aandacht voor stedelijke historie en lokale, op Sittard gerichte archeologie. Archeologie kent in de vaste opstelling van het museum de vorm van een tijdspad met interactieve elementen en een antropologisch perspectief. De hedendaagse

kunst wordt meestal gepresenteerd in de vorm van tijdelijke tentoonstellingen. 'Hierbij kijken we expliciet naar cross-overs, subculturen, en vormen van hoge versus lage kunst en cultuur.' Museum het Domein richt zijn beleid op nieuwsgierigheid, en hanteert daarbij zowel een internationale (kunst), regionale (stedelijke historie), als een maatschappelijke blik. Het educatiebeleid van het museum wil dan ook per definitie maatschappelijk geëngageerd zijn. In alle educatieve programma's is de actuele tentoonstelling steeds het uitgangspunt; 'kunst wordt aangeboden via een onderwerp of thema. We hanteren daarbij de "wet" dat de onderwerpen moeten passen bij het referentiekader van de doelgroep.'

'Via kunsteducatie maken kinderen kennis met allerlei media en verschillende benaderingen van thema's. Dit draagt bij aan hun algemene en creatieve ontwikkeling. Het verbreedt hun visie.'

Voor Het Domein kwam de uitnodiging van het fonds als geroepen. Het museum was namelijk al bezig met een regulier project, Art-amuse, waarop om onbekende redenen juist het speciaal onderwijs zich inschreef. En dit strookte niet met de inhoud en vorm van het programma, hetgeen leidde tot misverstanden. Daarom wil het museum een nieuw programma helemaal richten op deze specifieke doelgroep - het speciaal onderwijs. 'En het doel is natuurlijk om dit programma straks blijvend aan te bieden voor die specifieke groep.'

Onder de werktitel De makende mens wil Ghislaine Boere twee benaderingen integreren: de functionele, door aandacht voor de historische context, en een benadering vanuit de verbeelding, waarlangs de kunst aan bod komt. Het conceptueel uitgangspunt is dat de mens zijn of haar omgeving altijd creëert. De focus hierop biedt perspectieven en inzichten in zowel de geschiedenis als in de kunst. Daarnaast zijn er inhoudelijke eisen die in het programma moeten worden geïntegreerd. Zo moeten de vaste en de wisselende exposities elkaar vinden binnen de kaders van het nieuwe project. 'Dit kan heel goed door de gemeenschappelijke factor mens en maatschappij, waardoor ook een mooie link naar de belevingswereld van kinderen kan worden gemaakt.'

Voor het versterken en verbeelden van deze verbinding gebruikt de educatieve staf van het museum voorlopig twee objecten uit de collectie ter personificatie: Eric de egel en Flinx . Er is een schat aan verbindingen mogelijk tussen heden en verleden, tussen geschiedenis of stedelijke historie enerzijds, en de kunst in de museale collectie anderzijds. Enkel door het vertellen van verhalen over de ‘de makende mens’ worden deze zichtbaar en maatschappelijke relevant.

In de uitwerking van het project kan het museum putten uit het ‘kunst op zolder’-concept, dat zich goed leent voor een talentscouting-traject van artistiek getalenteerde kinderen. Door deelname aan dit traject zouden de kinderen van het speciaal onderwijs ook aan reguliere activiteiten van Het Domein moeten gaan deelnemen.

Het museum ontwikkelt het programma zo breed mogelijk, zodat eventuele aanpassingen vanwege de verschillende leerdruk op de scholen gemakkelijk te realiseren zijn.

- * het realiseren van een koppeling tussen de vaste cultuurhistorische opstelling en de wisseltentoonstelling met hedendaagse kunst;
- * het creëren van blijvend aanbod;
- * meer binding met speciaal onderwijs realiseren;
- * aansluiten op de leerdoelen van de scholen;
- * een nieuwe doelgroep (blijvend) bereiken.

Het Domein kiest hiertoe een nieuwe, niet eigen benadering. Want, zo luidt het nieuwe gebod: ‘Als het museum niet aansluit op het referentiekader van het kind, dan kan het kind geen liefde voor kunst ontwikkelen.’

> Zie powerpoint Het Domein.

*‘Kunst is een
verrijking, omdat
het leven meer is
dan eten, slapen
en K3.’*

Kleuters in de museumtuin

Roos Langendorff en Tessa van Deijk, educatoren het Singer Museum

Idee: Laila en Spot

Het Singer Museum in Laren heeft een klein vast aanbod voor educatie en ontvangt zeker wel eens schoolklassen, maar niet vaak. De bezoekende groepen zijn relatief monocultureel, en van basis- en middelbare school leeftijd. Wie weinig in het museum komen, zijn de kleuters. Roos Langendorff en Tessa van Deijk willen zich voor het nieuwe project richten op kleuters uit het nabijgelegen Hilversum, omdat kleuters uit Laren en Blaricum wel in het museum komen. En waarschijnlijk ook omdat een middelgrote stad als Hilversum meer diversiteit in de bevolking kent. Naast het bereiken van deze nieuwe doelgroep stelden de educatoren zich ten doel de sceptische collega's binnen het

museum meer bij educatie te betrekken, zoals suppoosten en technici.

Ook het Singer Museum koos voor de een intermediair figuur voor het kunst- of cultuurhistorisch verhaal, in dit geval de (ooit echt levende) honden van het kunstverzamelaarsechtpaar Singer: Spot en Laila.

Met het tot nu toe ontwikkelde programma hebben de educatoren zelfs al een keer proefgedraaid. En daar ook veel van geleerd. Deze pilot bestond uit een voorbereidende les op school van anderhalf uur waarin de kleuters, via de belevenissen van de honden

Spot & Laila

Singer Laren
Roos Langendorff en Tessa van Deijk

Masterclass 'Art, education and inclusion'
Hermitage Amsterdam
3 november 2009

Spot en Laila, door een vormgever vastgelegd in drukwerk, in aanraking komen met figuratieve en abstracte kunst. Bijvoorbeeld doordat de twee honden een conflict hebben omdat de ene (Laila, het wat lievige vrouwtje) van figuratieve kunst houdt - 'impressionistisch, gezien de collectie', en van de natuur, en de andere (Spot, het ondeugende mannetje) juist van abstract en felle kleuren. Na de voorbereidende les op school volgt een museumles op locatie. Deze duurt vijfenveertig minuten. Voor deze les hebben de educatoren nieuw educatief materiaal ontwikkeld. Zo werken de kleuters met zogenoemde sporen: magneetjes die ze op een speciaal vervaardigd hondenhek kunnen bevestigen. Na de museumles gaat het hondenhek mee naar de tuin, alwaar de workshop plaatsvindt en de kleuters, met aandacht voor al hun zintuigen, even lekker kunnen spelen en bewegen. In de tuin kiezen de kleuters voor abstract of figuratief, zo is de bedoeling, en gaan ze zelf met schildermateriaal aan de slag.

Tot zover het beoogde programma. Uit de evaluatie van de pilot concluderen Roos Langendorff en Tessa van Deijk naast de effectieve factoren (het educatieve gebruik van de hondjes als verhaallijn, het hek in de tuin – in plaats van in het museumgebouw, het zelf actief schilderen) enige punten van aandacht en verbetering. Zo bleken de kinderen moeilijker te hanteren dan verwacht ('Ze pikten alle magneetjes weg'); waren er teveel ouders; vormde het hondenhek een onrustige factor omdat er voornamelijk op werd gehangen en waren de kinderen al met al gewoon lastig. 'We hebben nog veel te leren', verzuchtten de educatoren vastberaden. Om daarmee alvast te beginnen hebben ze enkele vragen geformuleerd, die tijdens deze plenaire sessie helaas niet meer kunnen worden beantwoord.⁹ In een later stadium vindt echter nog uitwisseling plaats met masters, experts en andere collega's.

> Zie powerpoint Singer Museum.

⁹ Deze vragen waren:

'Hoe trek je de aandacht van de kinderen naar schilderijen in plaats van naar de magneetsporen?';
'Hoe begeleid je de kinderen zo dat je niet alleen maar bezig bent met het duwen van het hondenhek?' en
'Hoe maak je meer aanspraak op de verbeelding kleuters zodat de honden niet fysiek aanwezig hoeven te zijn?'.

Discussie tweede ronde: een impressie

Na afloop van de presentaties stelt dagvoorzitter Noraly Beyer de vraag: ‘Wat hebben de drie nieuwe pilotmusea van elkaar en van de andere presentaties geleerd?’

Roos Langendorff en Tessa van Deijk (Singer Museum): ‘Vooral de aandacht voor het persoonlijke contact. En daarbij ervaren we het echt als een kans om educatie intern op de kaart te zetten.’

Ghislaine Boere (Museum Het Domein): ‘De aanbeveling van Helen Robinson een boekje te maken om later “mee de boer op te gaan” vond ik bijzonder nuttig. Dat gaan we echt doen.’

Roos Langendorff en Tessa van Deijk: ‘En vergeet niet het belang van kennis overdragen. Inspirerend was ook het filmpje van het Armandomuseum: dat jongetje wilde heel graag zijn verhaal doen. Doorgeven werkt dus, en door te herhalen werk je aan het toe-eigenen van kennis. Beeldende middelen zijn bovendien een goede manier om een gesprek los te maken.’

Joke Backx en Amy de Waele (Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch): 'Ik ervoer vooral veel herkenning in het moeten vechten voor je positie als educatieve afdeling. Onze conservator is in elk geval om, dus dit moeten we vaker doen.' 'We hebben ook geleerd om niet alles zelf in het museum te bedenken maar in eerder stadium contact te zoeken.'

Carla Padró: 'Wat ik me afvraag, vooral bij het Singer Museum, is: waarom wil je juist deze kinderen bereiken? Hoe kun je in het algemeen zorgen dat het werk van de kinderen een dialoog aangaat met het werk van de curatoren? En zou je de rolverdeling tussen Spot en Laila wat minder sekse-stereotype kunnen maken?'

Roos Langendorff en Tessa van Deijk: 'We hebben net deze week het eerste ontwerp gekregen. Dat stereotyperende was ons inderdaad ook al opgevallen.'

Fred Wartna: 'Ik mis toch de exacte motivatie voor de keuze voor deze doelgroep. Je moet het expliciteren voor jezelf.'

Roos Langendorff en Tessa van Deijk: 'Het gaat om het inhoudelijke. Niet alleen om kennismaken. Het betrekken van juiste deze heel jonge kinderen is vernieuwend voor dit museum.'

WORKSHOPS

Na de presentaties en de tweede discussieronde stonden er vier workshops op het programma: het maken van een educatief programma; het analyseren van de sterke kanten en knelpunten van de gepresenteerde kunsteducatieve projecten; een discussie van strategieën voor de versterking van de positie van educatie in musea en tot slot een *hands-on*-introductie op het educatieve aanbod van de Hermitage.

Workshop 1: Programmaontwerp met Roelof Jan Minneboo

Ontwerp een programma voor een specifieke doelgroep, zo luidt de opdracht van deze workshop. In een *speedbrainstorm* gaan de deelnemers uit van een casus: de komende tentoonstelling in de Hermitage over de pioniers

van de moderne kunst, met werken van Matisse en Picasso, waarbij onder meer duidelijk wordt hoe de schilderkunst zich ontwikkelde van figuratief tot aan een abstract zwart vlak. Aan de hand van de beelden uit de tentoonstelling, wordt er gewerkt aan een skelet van een programma voor een specifieke doelgroep. Wat wil je leren, aan welke kinderen, wat is de insteek en: wat is de werkvorm? Welke thema's kun je kiezen en welke voorwaarden en faciliteiten zijn er nodig? De workshopdeelnemers ontwerpen een educatief concept voor de basisschoolgroepen 4 tot en met 6. Als invalshoek voor de voorbereiding van het programma kiezen de deelnemers voor het ervaren van vernieuwing. Dit concept kan in een historische context worden geplaatst, maar heeft ook betrekking op de persoonlijke ervaring langs je levenspad: 'dat je leert lopen, lezen et cetera. Er is je kortom een hele wereld voor te stellen.'

*H*et programma dat tijdens de workshop ontstond uit suggesties van Roelof Jan Minneboo en de deelnemers bood een voorbereidende les op school, een bezoek aan de tentoonstelling en tot slot een schilderworkshop, met binnen alle onderdelen aandacht voor onder andere:

- * emotie: het leggen van linken tussen kaderscheppende sleutelmomenten in de eigen geschiedenis van de kinderen (zoals leren lezen) en grote ontwikkelingen in de schilderkunst, die samenhangen met maatschappelijke ontwikkelingen. Zo bekijken de kinderen Malevich vanuit emoties: is het vrolijk, of juist niet?
- * zintuigen: hoe voelt de verf? Voor deze benaderingswijze kunnen speciale voeldoeken worden gemaakt.

*D*e workshop zou kunnen bestaan uit geschilderde zelfportretten in verschillende stijlen die corresponderen met de periodes uit de tentoonstelling.

Tot slot zou het programma een reflectie met de kinderen kunnen bevatten. Door het stellen van vragen als ‘Wat als de tentoonstelling doorliep, wat komt hierna?’ kan worden ingegaan op mogelijke volgende ontwikkelingen in de schilderkunst, waardoor de kinderen hun nieuwe denkkaders én nieuwe kennis verder activeren. Het besef dat het zwarte vierkant in 1930 heel modern en vernieuwend was, kan goed worden ingezet om na te denken over vanzelfsprekendheden in het heden en over die van het verleden.

Workshop 2: SWOT-analyse van educatieve projecten

met Fred Wartna

In de workshop met Fred Wartna werd een SWOT-analyse gemaakt van de besproken educatieve projecten. Wat zijn de succesfactoren? En welke interne en externe knelpunten zijn te identificeren? ‘Het gaat om het stellen van strategische vragen. Hoe maken we gebruik van sterkte x om in te spelen op kans y? En: Hoe maken we gebruik van sterkte x om bedreiging y af te weren? Hoe versterken we zwakte x om in te spelen op kans y?’ De workshop levert een aantal *do's en dont's* voor het maken en borgen van projecten.

*E*en belangrijke *do*, zo blijkt al gauw, is het hanteren van goed projectmanagement. Dit is een voorwaarde waarmee veel van de meer basale knelpunten worden ondervangen. Elk project kent drie fases: voorbereiding, uitvoering en implementeren voor de toekomst. In de laatste fase zit vaak het probleem, omdat er tijd of ruimte voor lijkt te zijn, en te weinig draagvlak binnen de eigen organisatie. Veel deelnemers herkennen zich in de ad hoc werkwijze zoals het SM's deze presenteerde. Educatie heeft vaak wel een plek in regulier overleg, maar loopt er zelf achteraan. En juist daarom is een *follow-up* zo belangrijk: 'Alle neuzen komen dan dezelfde kant op en je bent dan niet langer niet afhankelijk van keuzes van anderen.' Iedereen herkent zich in het belang van het organiseren van duurzaam resultaat en het belang van het onderhouden van contact met de scholen om de doelgroep ook later te laten terugkomen. Een voorbeeld uit Den Haag leert echter dat enkel contact niet afdoende is. Je moet de kinderen ook daadwerkelijk interesseren en bovendien goed voorbereiden.

Een tip voor het onderhouden van contacten is het dynamisch schooldossier (DSD) zoals dat bij Villa Zebra wordt gebruikt. Fred Wartna selecteert daarvoor circa twintig scholen waarmee al goed contact is, zodat er effectief in de relaties kan worden geïnvesteerd en er mee

input voor maatwerk is. Overigens betalen de scholen een bijdrage voor opname in het DSD.

*E*en analyse van de *dos* en *dont's*, op basis van de ervaringen van de aanwezige educatoren en museumprofessionals, levert het volgende rijtje met *dos* op:

- * Maak je doelstelling expliciet. "Leren kijken" zegt niet veel. Voeg toe wie je wilt bereiken en waarom'.
- * Organiseer goed projectmanagement (geldt in het algemeen voor alle projecten).
- * Neem tijd voor reflectie.
- * Formuleer een *follow-up* voor de langere termijn. Benoem daarbij ook hoe de nieuwe doelgroep ook na afloop van het project blijft terugkomen.
- * Onderhoud persoonlijk contact met de leerkrachten. (Realiseer je daarbij dat e-mail niet altijd wordt gelezen. Netwerken is arbeidsintensief, maar vruchtbaar.)
- * Verdiep je in de doelgroep. (Een les van het Singer Museum - met dank aan de eerlijke en open presentatie.)
- * Motiveer je motivatie. Maak expliciet waarom je juist deze doelgroep wil benaderen, en benoem ook wat je de doelgroep wilt meegeven. Ook hier geldt weer: neem de tijd voor bezinning.

Workshop 3: Strategieën voor versterking van de positie van educatie binnen musea

met Helen Robinson, Carla Padró en Dineke Stam

*E*en supersnelle analyse van sterktes en zwaktes en van kansen en bedreigingen leidde tot enkele ideeën om educatie in musea te versterken. Het benoemen van stakeholders in de samenleving, die gebruik maken van het museum als verlengd klaslokaal is er één. Dat de directie het belang van educatie centraal stelt is daarnaast essentieel. Het bestuur, dat de directie benoemt, moet van dit belang doordrongen zijn.

Van de andere kant kunnen educatoren zelf het belang van hun werk beter naar voren brengen. Het museum is een plaats waar verschillende leerstijlen en intelligenties kunnen bloeien. Je kunt er formeel én informeel leren. Het museum

moet op alle fronten een lerende organisatie worden. Educatoren zijn bruggenbouwers tussen school en de kunst. Hun vakkennis richt zich zowel op de inhoud als op de kennis van de doelgroep als op de werkvormen. Persoonlijke en duurzame contacten met het onderwijs zijn essentieel.

Musea zouden bovendien beter gebruik kunnen maken van nieuwe media, vooral van sociale media. Het publiek moet steeds centraal staan. En verhalen van bezoekers kunnen daarbij helpen. Tot slot is vervoer naar het museum een belangrijk aandachtspunt, zo blijkt uit de workshop.

**Workshop 4: Pressure cooker programma's
Hermitage voor Kinderen**
met Fennanda Eleveld en Mieke Marx

*I*n de talentenklassen van de Hermitage voor Kinderen krijgen diverse groepen kinderen van verschillende leeftijden (8-11 jaar en 12-15 jaar) de gelegenheid om hun creatieve talent te ontwikkelen. Het stramien is: Kijken - Reflecteren - Creëren - Presenteren. In deze workshop gingen de deelnemers zelf aan de slag met het ontwerpen van een hofpop naar aanleiding van de expositie over het Russische hof. Tijdens het voelen van stoffen en maken van danskledij, reflecteerden zij op de vragen: Wat is (creatief) talent? En: Hoe kun je dat talent ontdekken?

*T*ijdens de plenaire slotbijeenkomst presenteerden de verschillende workshops hun besprekingen en toonden deelnemers van de laatste workshop hun eigengemaakte poppen. 'Waarom zou je dit met kinderen doen?', vraagt iemand zich af. 'Door een creatieve activiteit kun je aan den lijve ervaren wat ze aan hof deden, je kunt je inleven in een naaister en zelf de luxe van de stoffen voelen.' De ervaring stimuleert, stelt de zintuigen open. Een ander vraagt zich af: 'Hoe selecteert de Hermitage

'Kunsteducatie is belangrijk, omdat kinderen hun creatief talent kunnen ontdekken en iets kunnen leren over de geschiedenis van hun omgeving. Met kunst kan je je blijven verwonderen.'

voor de talentklassen?' 'Met behulp van standaardformulieren en observaties', luidt het antwoord. 'Maar stel: je leert van huis uit dat plakken en knippen minderwaardig is. Hoe kan je in dat geval, bij een zo onervaren kind, het talent zo gauw al zien?' Frans van der Avert: 'We hebben speciale docenten die daar oog voor hebben. Bovendien kun je rekening houden met de klas en stadsdeel waar ze uitkomen. Zo kun je toch nog iets zeggen over het specifieke talent van een individueel kind.'

AFSLUITING

*N*a afloop van de workshop voerden de ongeveer zestig deelnemers in de kantine van de Hermitage voor Kinderen gepassioneerde gesprekken over het belang van kunst en educatie, over mediawijsheid, sociale en culturele insluiting, over de lange termijn effecten van talentscouting. Ideeën en tips werden uitgewisseld, vragen beantwoord en inspiratie gevonden. Kunst verbreedt je blik en dat is leerzaam, daar waren de deelnemers het over eens.

*H*et is voor alle kinderen belangrijk om in contact te komen met minder voor de hand liggende perspectieven, om creativiteit en verbeeldingskracht te oefenen, om goed te leren kijken, om buiten kaders te leren denken, je gevoelens te uiten, en om voorbij de eigen grenzen anders naar de wereld te kijken. Als de educatoren hun krachten bundelen en de musea dan wel van binnenuit dan wel van buitenaf de impuls voelen om werk te maken van educatie, krijgen alle kinderen meer kansen op de ontdekking van hun eigen talenten.

VERDER LEZEN

GEM (Group for Education in Museums) conferences.

> www.gem.org.uk/cpd/conf/conference.html

Blauwdruk. Vier musea en social inclusion, te bestellen via:

> www.museumvereniging.nl/default.aspx?id=391

Collect and Share, 'Good practice matrix' en diverse publicaties.

> www.collectandshare.eu/reports/index.aspx

Didart. When art becomes experience:

> www.didart.net

Karin Hoogeveen, Claudy Oomes e.a. *Cultuureducatie in het primair en voortgezet onderwijs. Monitor 2008-2009*, Utrecht 2009.

> www.sardes.nl/publicaties_detail.php?nav=100&publ=123 of <http://www.oberon.eu/>

University of Leicester, Research Centre for Museums and Galleries, RCMG Publications and Reports.

> www.le.ac.uk/ms/research/rcmgpublicationsandprojects.html

Erfgoed Actueel, *Collection and community, the benefits of being social*, Amsterdam 1999.

Noermi Franken, 'Samen leren door participeren. Social Inclusion in het Wereldmuseum. Een good practice', doctoraalscriptie Taal- en Cultuurstudies Universiteit Utrecht, Utrecht 2008.

Vanessa Barton, 'Hands on, hands off. Handling the social rol of Dutch museum', dissertatie Museumstudies, 2006.

Bijlagen

- * Programma & toelichting
- * Lijst van deelnemers
- * Helen Robinson
- * Carla Padró
- * Fred Wartna
- * Mauritshuis
- * Kröller-Müller Museum
- * Armando Museum
- * Singer Museum
- * Stedelijk Museum 's-Hertogenbosch
- * Het Domein
- * Artikel Roelof Jan Minneboo
- * Artikel Dineke Stam